

*Gébert Judit – Bajmócy Zoltán****Helyi fejlesztések, helyi hatalmasságok**

Befolyásolási hatalom elemzése városfejlesztési projektek kapcsán

Mindannyian tudunk példákat hozni olyan helyi fejlesztési projektekre, amelyek a lakosság és/vagy a civil társadalom ellenállását váltották ki. Ilyen például az épülő múzeumi negyed Budapesten, ahol a civilek fához láncolják magukat és így fejezik ki ellenvéleményüket, vagy a nagy nehézségek árán kiépített öntözőrendszer Afrikában, amelyet a helyi lakosság lerombol. A helyi fejlesztések kapcsán a mindenkori döntéshozók/tervezők és a lakosság vagy civil társadalom közötti konfliktus jelensége nem új. Erre a problémára a szakirodalom jó része a társadalmi részvételt és megvitátást ajánlja megoldásként (például Crocker, 2007; Szántó, 2008; Bajmócy–Gébert, 2014).

Tanulmányunkban azonban nem a társadalmi részvétel mellett vagy ellen érvelünk, habár meg vagyunk győződve arról, hogy a társadalmi részvétel nem csak hasznos egy fejlesztési folyamat szempontjából, hanem önértékkel is bír. Sokkal inkább a társadalmi részvétel gyakorlati megjelenési módjait, a döntési folyamatot befolyásoló hatalom formáit szeretnénk feltérképezni. Célunk, hogy megmutassuk, a helyi fejlesztési folyamatok során mi jellemzi a különböző szereplők viszonyát, milyen értékek és érdekek mentén alakulnak ki konfliktusok és miben térnek el az álláspontok egymástól.

Ezért e tanulmányban nem is próbálunk meg átfogó képet adni a részvétellel kapcsolatos érvek/ellenérvek, elméleti és gyakorlati megfontolások, vagy éppen az egyes részvételi technikák elemzésével foglalkozó írásokról, melyek központi témaként kezelik a helyi fejlesztések kapcsán az érintettekkel való együttműködés lehetőségeit és korlátait, valamint az ezzel kapcsolatos elméleti megfontolásokat (Healy, 2003; Innes, 2004; Kiss, 2014). A részvétellel kapcsolatos szakirodalmi viták gyakran érintik a téma filozófiai alapjait: például konszenzus esélye, ideális beszédhelyzet, hatalom szerepe

* Gébert Judit közgazdász, filozófus, egyetemi adjunktus, Bajmócy Zoltán közgazdász, egyetemi docens, mindketten a Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kutatóközpont munkatársai. A szerzők köszönik a témában folytatott beszélgetéseket Málovics Györgynek, a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit Kocsis Tamásnak és a két bírálónak. Hálásak az interjúalanyaiknak, akik rendelkezésükre bocsátották tudásukat és idejüket. A tanulmány írásában Gébert Juditot az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta. (A kézirat anonim bírálói a szerkesztési folyamatban Kovács Eszter és Szántó Richárd voltak.)

(Dryzek, 2000; Foucault, 1982; Habermas, 1987). Ugyanakkor mégsem ezek az elméleti viták uralják e területet; a vonatkozó szakirodalom nagyon jelentős része empirikus alapokon nyugszik (Arnstein, 1969; Besson–Martí, 2006; Innes, 2004; Maier, 2001). A *tervezésemélet* (planning theory) kifejezetten úgy aposztrofálja magát, mint egy gyakorlati tapasztalatokra építkező irányzat (Friedman, 1998).

Számos elemzés bizonyítja, hogy a társadalmi részvétel a hazai helyi tervezési folyamatokban messze nem problémamentes (Bajmócy et al., 2017; Csanádi et al., 2010; Földi, 2009; Reisinger, 2010, 2012; Szirmai–Szépvölgyi, 2007). Adott esetben már az is kérdés, hogy van-e egyáltalán részvétel. Ezt követően kezdődhet annak a vizsgálata, hogy a részvétel valójában milyen hatalommal ruházza fel az érintetteket (Arnstein, 1969), a hatalmi központtól távolabbi szereplők számára is kínál-e lehetőségeket (Maier, 2001), a folyamatot megfelelően menedzselik-e, a szereplők valóban képesek-e autentikus párbeszédet kialakítani (Innes, 2004), és vajon a részvétel nem termeli-e újra bizonyos csoportok elnyomását (Málovics et al., 2017).

Ezen kérdések mentén már jóval kevesebb empirikus eredmény áll rendelkezésre. Ráadásul mind a civil szektor, mind a tervezői oldal erősen szkeptikus a helyi tervezés során megvalósuló részvétellel kapcsolatban (Mihók et al., 2016; Bajmócy et al., 2017). Az előrelépést jelentősen nehezítheti, ha a szereplők a problémáknak látott pontok kapcsán nem beszélnek közös nyelvet (például az egyik szakmaiságról beszél, amikor a másik demokráciáról; az egyik értékekről beszél, amikor a másik tudásról). Különösen nehézvé teheti a különböző szereplők együttműködését, ha mindez még rejtve is marad, és esetleg maguk a szereplők sincsenek annak tudatában, hogy nem azonos síkon folyik a kommunikáció.

Tanulmányunk első felében bemutatjuk a helyi fejlesztés érintetteinek elemzéséhez használt elméleti háttérrel: a szereplők által birtokolt döntéshozói hatalom különböző formáit, a politikai és szakértői szféra egymáshoz való viszonyát. Tanulmányunk második felében ezeket az elméleti megközelítéseket három szegedi helyi fejlesztési projekt kapcsán is megvizsgáljuk. Ezek a következők: az Árkád bevásárlóközpont építése, a Napfényfürdő Aquapark építése és a Mars téri piac átalakítása. Elsősorban azokat a sarokpontokat szeretnénk azonosítani, ahol alapvetően eltérhet a döntéshozói oldal és a civil szféra értelmezése. Ezek felismerése reményeink szerint közelebb vihet egy gyümölcsözőbb helyi fejlesztési diskurzus kialakításához.

A döntéshozatalban való részvétel formái és fokozatai

Mielőtt a döntéshozatalban való részvételről íránk, szükségesnek tartjuk tisztázni az „érintettek”, a „lakosság”, „civiliek” és a „laikusok”

kifejezések használatát. Freeman klasszikus szövege alapján az „érintett” fogalmát a következőképpen határozzuk meg: érintett olyan egyén vagy csoport, aki befolyásolni tudja, vagy akire befolyással van a helyi fejlesztés folyamata (Freeman, 1984). Az érintett tehát egy igen tág kategória, amely magában foglalhatja akár a jövő generációkat, a nem emberi élőlényeket, valamint a legkülönbözőbb egyéneket, csoportokat és szervezeteket is (például vállalatok, egyetemek, állami szervek).

„Lakosság” kifejezésen az elemzett város és vonzáskörzetének lakosságát értjük, vagyis annak a csomóponti régióknak a lakosságát, amelyben a helyi fejlesztés folyamata zajlik. Úgy gondoljuk, hogy egy helyi fejlesztési folyamat valamilyen mértékben minden helyi lakost érint, ezért minden lakost valamilyen mértékben érintettnek tekintünk. Az érintettség azonban nem jár együtt automatikusan a döntéshozatalban történő részvétel lehetőségével.

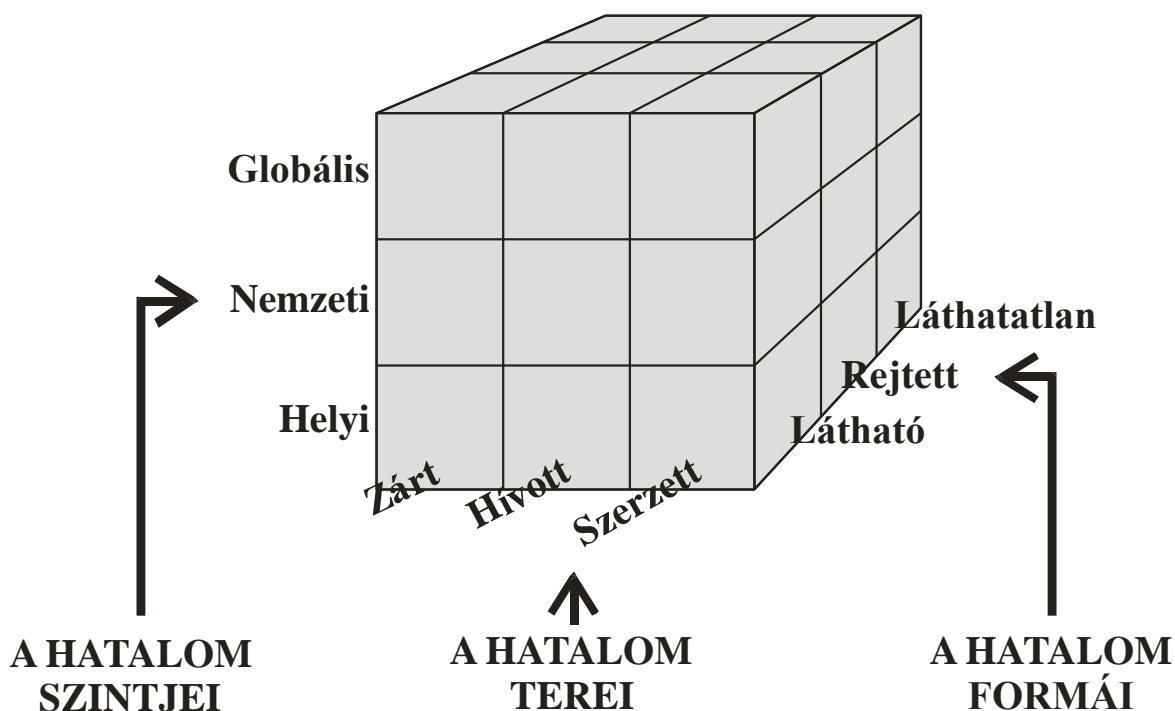
A modern társadalmak egyik legáltalánosabb jellemzője a döntéshozatal kapcsán megfigyelhető kettős delegálás (Callon et al., 2011). A közösségi akarat megjelenítése szempontjából képviselőkre és egyszerű állampolgárokra; az érvényesnek tekintett tudás kimunkálása szempontjából pedig szakértőkre és laikusokra oszlik a társadalom. Laikus tehát az, akire az adott döntéshozatali folyamat során úgy tekintenek, mint aki nem rendelkezik releváns tudással. Fontos, hogy ez nem egy általános érvényű „címké”, hanem egy adott döntéshozatali folyamatban kap értelmet, s a folyamatból történő kizárás legitimitását adja. Az érintetti részvétel fontosságát hangsúlyozó érvek lényegében éppen azt tárgyalják, hogy a laikus is rendelkezhet releváns tudással (Epstein, 1995), az egyszerű állampolgárnak is fontos feladata van a közakarat megjelenítésében (Sen 1999, Dryzek 2000); és ez a két aspektus egymással szorosan összefügg (Funtowitz–Ravetz, 1993; Latour, 1993; Callon et al., 2011).

„Civil szférán” a gazdaság és az állam szférája között (valamennyire azokon kívül) lévő társadalmi interakciókat értjük, amelyek elsősorban önkéntes csoportosulások, egyesületek, társadalmi mozgalmak és a nyilvános kommunikáció fajtái, amelyek modern társadalmakban az ember saját belső kezdeményező-készsége eredményeképpen jönnek létre valamilyen értékek (például környezetvédelem) mentén (Cohen–Arato, 1994). „Civilnek” nevezzük tehát azokat a szereplőket, akik vagy civil szervezetek tagjai, vagy ha nem kapcsolódnak közvetlenül civil szervezethez, akkor egy adott ügyben aktív szerepet vállaló állampolgárok.

Egy döntéshozatali, fejlesztési, tervezési folyamat során az érintettek többféle módon vehetnek részt. Miközben a figyelem nagyon gyakran csak azokra a helyzetekre irányul, amikor a döntéshozó

hatalommal rendelkezők „bevonnak” másokat a folyamatba, a valóság ennél jóval sokszínűbb lehet. Egyrészt a részvétel (bevonás) önmagában nem garancia arra, hogy az érintettek ténylegesen hatást gyakorolhatnak a folyamatra. Ilyen helyzetet mutatnak például a részvétel alsó fokozatai Arnstein (1969) létráján.¹ Másrészt a részvételi folyamatok hiánya vagy az abból való kimaradás sem feltétlenül jelenti azt, hogy az érintettek véleménye kimondatlan marad.

Gaventa (2006) a befolyásolás eltérő lehetőségeit rendszerezte „hatalomkocka” koncepciójában. Elképzelésében központi szerepet játszik a szabadság koncepciója, amely Hayward (2003, 21. o.) nyomán a valamire való tényleges lehetőséget jelöli: „*valaki hatékonyan részt vehessen annak meghatározásában, hogy egy társadalomban mi lehetséges*”. Ennek megfelelően a részvétel mint szabadság „*nem egyszerűen az előre adott keretek közti hatékony részvétel joga, hanem azt is magában foglalja, hogy kijelöljük és alakítsuk a részvétel terét*” (Gaventa, 2006, 26. o.).

1. ábra: Hatalomkocka – a befolyásolás szintjei, terei és formái
(Gaventa, 2006, 25. o. alapján Gébert, 2015, 99. o.)

¹ Arnstein (1969) létrájának fokozatai alulról felfelé haladva a következők: (1) manipuláció, (2) terápia, (3) informálás, (4) konzultáció, (5) megbékítés, (6) partnerség, (7) átruházott hatalom, (8) állampolgári ellenőrzés.

Gaventa (2006) *hatalomkockája* három dimenzió mentén vizsgálja a cselekvés lehetőségét (1. ábra). A *hatalom szintjei* (helyi, nemzeti, globális) közül számunkra most a helyi szint a releváns. Ugyanakkor a hatalomkocka rámutat arra, hogy a helyi tervezési/fejlesztési folyamatoknak is számtalan olyan aspektusa lehet, ahol országos vagy nemzetközi szereplők vannak tényleges döntéshozatali helyzetben, de legalábbis aktívan befolyásolhatják a helyi döntéseket.

A hatalomkocka emellett elkülöníti a *hatalom tereit* (zárt, hívott és szerzett), valamint *formáit* (látható, rejtett, láthatatlan). Rámutat, hogy bizonyos döntések zárt terekben zajlanak, amelyek szereplői valamilyen (például szakértői vagy politikai képviseleti) felhatalmazás útján vesznek részt a folyamatban. A részvételi folyamatok során a zárt tér átmenetileg hívott térré bővíülhet, amely egyben azt is jelenti, hogy a hívott tér határait meghatározó befolyással lehetnek a zárt tér szereplői. A hívott tér esetében fontos kérdés, hogy az itt zajló eseményeknek van-e tényleges hatása a döntéshozatalra, és azok nem csak kirakatfolyamatok-e. Ezekről lényegesen eltér az, amikor az érintettek az érvényben lévő kereteket átlépve (nem betartva) szerzett tereket alakítanak ki a befolyásolásra.

A hatalomkocka továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző terekben és szinteken a hatalomgyakorlás nem mindig ölt láttható formát. Bizonyos szereplők például rejtett hatalommal rendelkeznek, ugyanis befolyásolni tudják, hogy milyen problémák kerülnek a döntéshozatalba, maguk a tényleges döntéshozók milyen opciók közül választhatnak és mely érintettek vesznek részt a döntésben.

Ettől különbözik a láthatatlan hatalom, amely a politikai részvétel pszichológiai és ideológiai határainak alakítására utal. Ilyen pszichológiai, ideológiai határok lehetnek azok az előfeltevések, értékek, amelyekkel egyes szereplők a fejlesztésre tekintenek. Például ha egy civil szervezet fenntarthatatlannak gondolja a gazdasági növekedést, akkor egy versenyképesség-növelő beruházást nem fog kívánatosnak gondolni (akkor sem, ha precíz szakértői számítások mutatják meg, hogy a projekt révén tényleg nőni fog a versenyképesség, és akkor sem, ha a tervezés részvételi módon zajlott). Egy másik példával élve: egyes szereplők a saját értékeik, világnézetük alapján másként ítélik meg egy beruházás környezeti, gazdasági és társadalmi kockázatait, akár ugyanazon szakértői vélemény alapján is (Szántó, 2008). Ráadásul sokszor komoly problémák nemcsak a döntéshozói asztalról hiányoznak, hanem a különböző érintettek észleléséből is kimaradnak. A láthatatlan hatalom csatornái (például egy marketingkampány az atomenergia népszerűsítésének érdekében) befolyásolják, hogyan gondolkodnak az emberek a saját helyükről a világban, mit gondolnak elfogadható helyzetnek a saját alá- vagy

fölérendeltségükkel kapcsolatban és mi maradjon ki a szereplők észleléséből, vagyis milyen problémák maradjanak homályban.

A lakosság és a civil szervezetek részvételével/részvételének hiányával kapcsolatos diskurzus szinte kizárólag a hatalom hívott terére és látható formájára vonatkozik, azaz azokra a (sokszor jogszabályi kötelezettségen alapuló) folyamatokra, amikor a döntéshozói oldal jelöli ki a részvétel kereteit és szabályait, és meginvitálja az érintetteket (vagy azok egy részét) a folyamatba. A hatalomkocka segíthet abban, hogy e szegmenst és az itt folyó folyamatokat kontextusba tudjuk helyezni.

A hívott terekhez és látható hatalomgyakorlási formákhoz kötődő részvételi folyamatok konszenzuskereső logikára építenek. Ideális esetben sajátos feltételeknek kell fennállni ahhoz, hogy e szegmens a részvétel releváns terévé válhasson (Innes, 2004): (1) a lényeges szereplők egyike se legyen olyan helyzetben, amikor a többiek nélkül is kielégítő eredményre juthat (azaz a részvételi folyamat a szereplők számára valós téttel bírjon, a távolmaradás ne legyen jó opció), a lényeges szereplők tehát beágyazottak a folyamatba (Elias–Scotson, 1994); (2) a szereplők céljai és érdekei különbözzenek (máskülönben nincs szükség konszenzuskereső folyamatokra).

Korántsem evidens azonban, hogy ezek a feltételek fennállnak-e a helyi tervezési/fejlesztési folyamatokhoz kapcsolódóan. Sőt a hazai gyakorlat számtalan esetben azt sugallja, hogy a részvételi folyamatnak nincs valós tétje. Például a hazai vidéki nagyvárosok esetén a tényleges finanszírozást kapó projektek listája jórészt a helyi tervezéstől függetlenül alakult ki a központi kormányzattal folytatott alkuk alapján (Bajmócy et al., 2017). Avagy az egyes helyi projektek kapcsán egy sajátos jogintézmény (a településrendezési szerződés) teszi egyszerűvé azt, hogy a fejlesztési/szabályozási tervek „rugalmasan alkalmazkodjanak” a valósághoz. Ennek az a következménye, hogy a tervek készítésére irányuló részvételi folyamatnak nincs valódi tétje.

Ugyanezt okozza, ha a hatalomgyakorlás látható formái helyett a rejtett vagy láthatatlan formák válnak a befolyásolás hatékony csatornáivá. Ekkor sincs valódi tétje a konszenzuskeresésnek, avagy a szereplőknek megéri eltérni a kialakult megoldástól és különutas megoldást választani.

Ha a szereplők számára a hívott tér nem kínálja a részvétel valódi lehetőségét, úgy a szerzett tereken keresztül próbálhatják meg befolyásolni a helyi fejlesztési/tervezési folyamatokat. Itt elsődleges szerephez jutnak a *konfliktusok*. Különböző érvekre támaszkodva egyes szereplők igyekeznek kikényszeríteni az általuk fontosnak tartott szempontok figyelembevételét. Ilyen fontos szempont lehet például,

hogy egy fejlesztési projekt eredménye tényleg pozitívan befolyásolja-e egy-egy szereplő helyzetét. Hiába épül meg ugyanis egy új uszoda, ha valaki nem tudja kifizetni a belépőjegyet. Hiába javulnak az árusítás körülményei egy piacon, ha a megemelt helypénz miatt kiszorul valaki. Hiába vásárol egy város alacsonypadlós autóbuszokat, ha a mozgáskorlátozottak már a megállóig sem tudnak eljutni stb.

Ebben az esetben az erőviszonyok mellett az érvek legitimitásának kérdése is elsődlegessé válik (mire alapozza a szereplő a figyelembevétel igényét). Abban az esetben, ha végül sikerül teret szerezni (azaz kikényszeríteni, hogy egy adott szereplőt kikerülhetetlennek gondoljanak), akkor már itt is helye lehet a konszenzuskereső részvételi folyamatoknak.

Szakértői színtér és döntéshozatal

Napjaink közgondolkodását a tudás-előállítás, illetve szakértői színtér és a döntéshozatal, azaz politikai színtér éles elválasztása uralja (Latour, 1993). Az általános vélekedés szerint e két színtér megfelelő működését pont a szétválasztásuk biztosítja. A tudás-előállítás akkor működik jól, ha az külső, zavaró hatásoktól mentes (például a politika nem szól bele). A politikai színtér pedig akkor, ha az értékekkel és érdekekkel kapcsolatos viták csakis itt folynak, azaz a szakértői javaslatok semlegesek, azok nem építenek implicit (fel nem fedett és így a politika számára nem vitatható) értékelköteleződésekre és érdekekre.

Ugyanakkor érvek sokasága szól amellett, hogy a két színtér viszonyának ezen „normalitása” nem írja le megfelelően a valóságot (Callon et al., 2011; Funtowitz–Ravetz, 1993; Latour, 2005; Ravetz, 2004). A „posztnormál” viszonyok között nem választható el élesen a politikai színtér és a tudás-előállítás. Egyrészt nem tartható a szakértői tudás semlegességéről alkotott kép. A helyi fejlesztés/tervezés során a szakértők komplex, bizonytalan szituációkkal találkoznak, amelyekkel kapcsolatban a javaslattétel időpontjában csak részleges megértéssel rendelkeznek. A problémaészlelés és a figyelembe vett információk köre szükségszerűen szelektív, az elméleti és módszertani előfeltevések értékválasztási döntéseket tükröznek (Funtowitz–Ravetz, 1993). Például a helyi fejlesztésekkel kapcsolatos szakértői javaslatok szükségszerűen valamilyen jóléti és igazságossági elképzelésre építenek (Bajmócy–Gébert, 2014).

Nem tartható az az elképzelés sem, hogy a tudás-előállítás „zavaró hatásoktól mentes” volna. A szakértők például azzal szembesülhetnek, hogy a politikusok figyelmen kívül hagyják vagy nem tudják értelmezni a javaslatokat; a cselekvési javaslat lakossági ellenállásba ütközik; a politikai színtér szelektíven választ a szakértői érvek vagy

a felkért szakértők között; avagy a politikai szintéren a szakértelem hiányára hivatkoznak, amikor valakinek az érveit hitelteleníteni akarják. A szakértői és politikai szintér tehát ezer szálon összefonódik.

Ezenkívül általában leegyszerűsítő módon gondolunk a helyi fejlesztés résztvevőire, és szektorokkal jellemezzük őket (például civil szféra, kormányzat, vállalat). A posztnormál valóságban azonban a szereplők mindig komplex (hatalmi) viszonyok részesei (Avelino–Wittmayer, 2016), és nagyon különböző lehet, hogy mi az egyes résztvevők hatalmának forrása és mértéke, ráadásul ez fejlesztési projektenként változhat (Boogers, 2014).

Az érintettek a részvételi folyamattól függően, állampolgárként vagy szervezet képviselőjeként vesznek részt (vagy a kettő egyszerre); több szektorhoz tartozhatnak, és változatos viszonyok részesei lehetnek (például munkavállaló/munkáltató; férfi/nő; idős/fiatal; etnikai kisebbséghez/többséghez tartozó; magas/alacsony jövedelmű; magasan/alacsonyan képzett). Ezen viszonyok együttese jelentősen hat arra, hogy hitelességüket az adott helyzetben hogyan ítélik meg (például ki fizeti a tervezőt; ki van-e szolgáltatva a civil szervezet az önkormányzatnak) és mi az ő részvételük legitimitációja (például joga van részt venni; illetve releváns tudással rendelkezik).

Mindebből az következik, hogy a részvételt egyszerre kell politikai és tudás-előállítási folyamatként értelmezni. A szakértői és a politikai szintér demokratizálása csak egyszerre képzelhető el (Funtowitz–Ravetz, 1993). Tehát, amikor az egyes szereplők befolyásolásra való lehetőségét vizsgáljuk, akkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a tudás-előállítási folyamatokat.

Úgy gondoljuk, a hatalomgyakorlás tere és formája, illetve a tudás-előállítás és a döntéshozatal viszonyáról alkotott elképzelések jól körvonalazzák a helyi fejlesztések során kialakuló hatalmi frontokat. Tanulmányunkban a hatalom formáit és tereit vizsgáljuk három esetet elemezve, különös tekintettel arra, hogyan alakul az egyes formákban és terekben a döntéshozatal és a szakértői szintér viszonya.

Vizsgált esetek

Három helyi fejlesztési projektet elemzünk Szegeden: az Árkád építését, a Napfényfürdő építését és a Mars téri piac újjáépítését. Két okból választottuk ezt a három folyamatot. Egyrészt mert beruházási szerkezetét tekintve három különböző esetről van szó: az első tisztán magánberuházás, a második félig magán-, félig önkormányzati, a harmadik pedig tisztán önkormányzati beruházás. Másrészt, a társadalomban és a városi térben betöltött szerepét tekintve is nagyon különbözőek a beruházások: egy modern bevásárlóközpont, egy

sportuszoda és wellnessközpont, valamint egy piac. A három esettanulmány így sokféle hatalmi struktúra feltérképezését tette lehetővé számunkra.

Az *Árkád* az Első Magyar Kenderfonó Zrt., Posta, Megyei Önkormányzat által fenntartott múzeumi raktár, társasház és óvoda („Kenderfonó tömb”) területén épült fel tisztán magánberuházásként. Üzemeltetője az ECE Projektmanagement Budapest Kft., amely a többi magyarországi Árkád üzletházat (Budapest, Pécs, Győr, Debrecen, Szeged) is üzemelteti. Az Árkád Szeged a Dél-Alföldi Régió legnagyobb bevásárlóközpontja a maga 3 szintjével, 130 üzletével.² Közélemben található a Mars téri piac. A fejlesztési folyamat 2005 és 2011 között zajlott.

A *Napfényfürdő Aquapolis Szeged* újszegedi részén, a Belváros híd lábánál helyezkedik el. Területének egy részén korábban is vízi létesítmények helyezkedtek el: Ligetfürdő, Termálfürdő („Gomba”) és Szegedi Úszó Egylet (SZÚE) medencéje. Most gyógy-, wellness- és fürdőszolgáltatási komplexum. A Fürdővel összekötve a Hunguest Hotels Zrt. által üzemeltetett Forrás Szálló található, amelynek a vendégei ingyen vehetik igénybe a Napfényfürdőt. Üzemeltetője a Ligetfürdő Ingatlanfejlesztő és Fürdőüzemeltető Kft., amely 80%-ban önkormányzati tulajdonban van, 20% pedig a Hunguest Hotels Zrt. tulajdona. A fejlesztési folyamat 2007 és 2011 között zajlott.

A *Mars téri piac* Szeged legnagyobb területű piaca. A 20. század közepe óta piacként funkcionál. Jelenleg a Belváros szélén található, közvetlenül mellette helyi és helyközi buszpályaudvar üzemel. A Mars téri piac területén asztalos piac, két kiscsarnok és egy nagycsarnok üzemel. Saját parkolóval is rendelkezik. Üzemeltetője a Szegedi Vásár és Piac Kft. (továbbiakban Piac Kft.), amely önkormányzati tulajdonban van. A Mars tér felújítása már a 90-es években felmerült, de különböző okok miatt mindig elodázódott. Tanulmányunkban elsősorban a 2004-től 2010-ig tartó felújítási folyamatra koncentrálnak. A fejlesztést részben önkormányzati önerőből, részben pályázati forrásból (Városrehabilitáció I. projekt) finanszírozták. A Városrehabilitáció I. projekt által érintett terület nemcsak a Mars tér volt, hanem a környező utcák is.

Módszertan

Empirikus munkánk során *kvalitatív módszerekre* építettünk. A kutatásunk első lépcsőjét a fejlesztésekről szóló helyi sajtóanyagok, majd hivatalos dokumentumok, mint közgyűlési jegyzőkönyvek, bírósági határozatok, nyílt levelek, szerződések stb. feldolgozása jelentette.

² A <http://www.arkadszeged.hu> honlap alapján. (2018.03.07-i állapot szerint.)

Ezek nyújtották az alapját a fejlesztéshez közvetlenül köthető kulcsfontosságú érintettek meghatározásának (Bowen, 2009).

2013 és 2014 során félig strukturált egyéni interjúkat készítettünk. Úgynevezett „*utazó*” *interjúk* (traveller interview) készültek, amelyek célja a megkérdezettek véleményének megismerése volt. A „*bányász*” *interjú* (miner interview) alapvetően az interjúalany által birtokolt speciális tudás felszínre hozására törekszik, míg az utazó interjú jóval inkább a megkérdezett interpretációját, történeteit igyekszik megismerni (Brinkmann–Kvale, 2015). A kérdező és a megkérdezett „közös kalandozása” ez a laza interjúfonál által kijelölt tématerületen. Ebben az esetben a beszélgetés fonalát jóval inkább az interjúalany szabja meg. Ő hoz be új témákat és példákat a beszélgetésbe. A kérdező csak a már felszínre került témákra kérdez rá esetleg mélyebben.

Az utazó interjú módszerének használata lehetővé tette, hogy feltárjuk az érintettek fejlesztési folyamatokkal kapcsolatos interpretációit. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy az érintettek interpretációi egyes eseményekkel kapcsolatban jelentősen eltérnek egymástól. Nem teszünk kísérletet a legkoherensebb interpretáció megtalálására (például háromszögölő módszerrel), hanem hasznosabbnak tartjuk bemutatni az interpretációk különbségét (Lilleker, 2003).

Módszertanunk tehát közel áll a hatalmi viszonyok elemzése során gyakran használt úgynevezett *reputációs módszerhez* (reputational method) (Boogers, 2014). E módszer szerint nem azt vizsgáltuk, hogy az egyes szereplőknek milyen hatalma van a rendelkezésre álló tények alapján, hanem azt, hogy a szereplők egymásnak milyen hatalmat tulajdonítanak.

Az interjúkat szó szerint gyorsírással jegyzeteltük, majd anonim módon szó szerinti begépelésre kerültek. A begépelte szövegek szolgálták az elemzés alapjául. Az interjúk időtartamának átlaga körülbelül egy óra, a leghosszabb interjú másfél órás, a legrövidebb fél órás volt. Összesen 31 interjú készült a következő felosztásban: civil 9 fő, felhasználók 4 fő, helyi politikus 10 fő, szakértő 8 fő. De hangsúlyozzuk, hogy ezek a szerepek csak hozzávetőlegesek! Ahogy az elméleti részben érveltünk, az egyes szereplők különböző hatalmi hálózatok részesei, ezért egyértelműen nem tudjuk őket „felcímkézni”. Például aki civilként aktívan részt vett egy fejlesztéssel kapcsolatos társadalmi megmozdulásban, az egyben felhasználó is, de egy helyi politikus is lehet aktív a civil életben abban az értelemben, hogy aktívan támogat alulról jövő kezdeményezéseket. Egy másik példa: aki szakértőként (a fejlesztés tervezője, vízügyi szakember, önkormányzati munkatárs stb.) jelenik meg egyik fejlesztés során, egy másik fejlesztés esetében esetleg civilként találkozhatunk vele.

Mindhárom esetről kérdeztünk 10 interjúalanyt. Két esetről kérdeztünk 6 interjúalanyt, és egy esetről kérdeztünk 15 interjúalanyt. Összesen tehát a Mars térről 20, Napfényfürdőről 21, Árkádról 16 interjúalany beszélt.

Az interjúalanyok között 29 férfi volt és 2 nő. A legtöbb interjúalanyt hólabda módszerrel válogattuk, ami szerint az interjúalany ajánlása alapján jutottunk a következő interjúalanyhoz. Úgy gondoljuk, a módszer korlátainak következménye, hogy a nők alulreprezentáltak az interjúalanyok között. A szakirodalom szerint ennek oka, hogy a nők kevésbé tesznek erőfeszítést a hírnevük növelése érdekében, és a helyi média általában előtérbe helyezi a befolyással rendelkező férfiakat (Boogers, 2014), így kevésbé valószínű, hogy interjúalanyt ajánl valaki.

A dokumentumok és az interjúk feldolgozásához tartalomelemzést használtunk, amely a tartalom valamiféle kategorizálására törekszik (Titscher et al., 2000). Esetünkben a tartalomelemzés azt a célt szolgálta, hogy a szöveg tartalmát Gaventa hatalomkockájának kategóriába soroljuk (1. ábra), és ennek alapján rendezzük újra. A tartalomelemzés hátránya, hogy a kategorizálás az elemző szubjektív ítéletén múlik. A szövegek kategorizálását egy ember végezte, majd a két szerző konszenzusa eredményeként került végső besorolásra és értékelésre az adott szövegrész.

Következtetéseinket is e logika mentén mutatjuk be. A tanulmány műfajának rövidege miatt az állításainkhoz nem tudunk minden oda tartozó interjúidézetet bemutatni, csak illusztrációként sorolunk fel néhányat. Az interjúalanyokat számokkal jelöltük [1]-től [31]-ig. Eredményeink bemutatását a hatalomkocka terei (zárt, hívott, szerzett) szerint strukturáljuk. Az eredmények érdekessége miatt külön kitérünk a hatalom rejtett formájára, valamint a zárt tér és a szerzett tér szereplőinek eltérő interpretációira.

A hatalom zárt tere

A legfontosabb döntések mindhárom projekt esetében zárt térben történtek. A zárt tér meghatározó szereplői az Árkád és a Napfényfürdő esetében a szegedi közgyűlés és a magánberuházó, a Mars téri piac esetében a szegedi közgyűlés és a piacot működtető, önkormányzati tulajdonú Piac Kft. volt. Úgy tűnik a magánberuházó és a közgyűlés mindkét esetben kölcsönösen jó együttműködést alakított ki.

Az Árkád esetében a közgyűlés három döntést hozott, amivel befolyásolta a fejlesztést. Egyrészt, közgyűlési rendeletben szabályozták, hogy milyen besorolású lett az az épülettömb,³ amelyet az Árkád beruházója megvásárolt, valamint ugyanebben a rendeletben szabályozták a természeti és épített értékek védelmét. Ez a rendelet bizonyos építészeti elemekre és a meglévő fasorokra védeltséget biztosított, egyúttal előírta, hogy a használatbavételi engedélyt csak a zöldfelületek kialakítása után szabad kiadni. Két hónappal később ez annyiban megváltozott, hogy a közpark kialakítása már nem feltétele a használatbavételnek.⁴

Másrészt, a közgyűlés településrendezési szerződést kötött a beruházóval, amelyben a beruházó vállalt bizonyos közműmunkálatokat, zöld felület létrehozását, épített értékek védelmének teljesítését. Harmadrészt, a közgyűlés úgy döntött, hogy a városrehabilitációs program keretében a Belvárosból az Árkádhoz vezető utcát felújítják. A kölcsönös együttműködést mutatja az is, hogy a magánberuházó által kiírt építészeti pályázat elbírálásában a városvezetők is szerepet kaptak.

Jó a kapcsolatunk a várossal, partnerek vagyunk. A törvény előírásait betartjuk, ha látják a hatóságok, hogy így állunk hozzá, ők is így állnak hozzánk. [11]

A Napfényfürdő esetében a közgyűlés együttműködési szerződést kötött a magánberuházóval. A szerződés szerint az Önkormányzat apporttal járul hozzá a Napfényfürdőt létrehozó projektcéghez: ez a korábbi fürdőingatlanokat, a környéken lévő ingatlanokat, valamint hét darab kút gépészeti berendezését jelentette, amelyből öt darab a szomszédos Partfürdő területén található. Cserébe a projektcég biztosítja bizonyos medencék kedvezményes igénybevételének lehetőségét.⁵ Ennek eredményeképpen az Önkormányzat 80%-os részesedést szerzett a projektcégben.

A Mars téri piac esetében szintén a közgyűlés és az önkormányzati tulajdonú Piac Kft. hozta a legfontosabb döntéseket. A közgyűlés

³ 21/2007.(VII.09.) Kgy. rendelet. A telek „központi vegyes rendeltetésű” besorolást kapott, amelynek következtében a beépítés mértéke 95%-os lehet (míg ha például gazdasági övezeti és azon belül kereskedelmi-szolgáltató besorolást kap, akkor a beépíthetőség mértéke maximum 60% lett volna; a zöldfelület nagysága pedig 2,5% helyett 20%).

⁴ 33/2007. (IX.19.) Kgy. rendelet.

⁵ 673/2007. (XII.14.) Kgy. határozat.

fogadta el a felújítás terveit,⁶ később megnövelte a felújítás költségvetését,⁷ majd elfogadta az uniós forrásból származó Városrehabilitáció I. projektet, amely többek között tartalmazta a Mars tér felújítását is.

Az interjúalanyok általában rövid döntési folyamattal jellemezték a közgyűlés szerepét. Ennek ellenére a zárt térben mindhárom esettanulmány kapcsán fellelhetők voltak konfliktusok. Az Árkád esetében az Árkád helyzetéről és a hozzá vezető utca felújításáról, a Napfényfürdő esetében a közvagyon felhasználásáról, elsősorban a kutakról, a Mars téri piac esetében pedig a kereskedői pavilonokról. Az utóbbi két konfliktus a szerzett tér szereplői számára is jelentőséggel bír, ezért ezekre ott térünk ki.

A hatalom hívott tere

A hívott térbe általában szakértők (mérnökök, tervezők, projektmenedzserek, ingatlanszakértők stb.) kapnak meghívást. Meghívásuk indoka vagy a jogszabályi kötelezettség, vagy a szakértelmük szükségessége (fel kell építeni az épületet, el kell számolni a projektet stb.).

A tervezőt a Piac Kft. szerezte, velük egyeztetett a konkrét elképzelésekről. Az igazgató remekül kordában tartotta a dolgokat, a tervezővel is együtt tudott dolgozni. [5]

A hívott tér szereplőit általában problémamegoldónak hívják meg a folyamatba, de nem olyasvalakinek, akire tényleges döntési hatalmat bízunk. A döntést már meghozták és az ő feladatuk annak szakmai kivitelezése, megoldása.

Minket nem kérdeztek meg, csak megmondták hol lesz és intézzük el a többit. [...] Mindent lehet az árterületen, csak a megfelelő biztonsági intézkedéseket kell betartani. [16]

A vízügynek meg volt parancsolva, hogy találják ki, hol lehet átlépni az árvízvédelmi törvényt, mert 10 méterre a gáttól elvileg nem lett volna szabad építeniük. [21]

A hívott tereknek már csak azért sincs tényleges hatalma, mert később, a tényleges döntés meghozatala után vonják őket be a folyamatba. Például az Építészkamara véleményét döntés után kérték ki.

A véleményeket utólag kérték be az építészkamara részéről. Feltételezhető, hogy már kész volt a terv, amikor megkérdezték a kamarát. Utólag a szabályozási tervet is módosítani kellett. [17]

⁶ 680/2004. (IX. 10.) Kgy. határozat.

⁷ 407/2005. (VI.24.) Kgy. határozat.

Az Árkád esetében a hívott térbe tartozik, hogy a helyi sajtó szerint a magánberuházó hajlandó volt tárgyalni az építészeti műemléket védő civilekkel. De ez a tárgyalás a számunkra rendelkezésre álló dokumentumok és interjúk alapján nem történt meg.

A Mars tér esetében több egyeztetés is volt az érintett kereskedőkkel. Ezek között volt lakossági fórum a kereskedők számára, kérdőívezés, asztalbérlők fóruma, majd az asztalkiosztás folyamata. Erre az egyeztetési folyamatra később még visszatérünk a zárt tér és a szerzett tér szereplőinek eltérő interpretációjánál.

A helyi sajtó szerepe különleges. Az ő működésük is valamilyen nyire a hívott tér része, amikor a zárt tér szereplői meghívják a helyi sajtót arra a feladatra, hogy nyújtson információt a helyi lakosok számára az adott beruházásról. Az interjúk alapján a láthatatlan hatalomgyakorlás eszköze is volt a helyi sajtó, ugyanis a zárt tér szereplői különböző PR akciókat indítottak a helyi közvélemény befolyásolása érdekében. Elsősorban az Árkád és a Napfényfürdő esetében a beruházó cég cikket tett közzé a sajtóban, sportcsapatokat és koncerteket szponzorált. De ide tartozik az Árkád és a Napfényfürdő közösségi oldalakon való jelenléte és folyamatos információnyújtása is. Például a lakosok szavazhattak az új fürdőkomplexum nevééről, vagy kérdéseket tehettek fel a magánberuházó vezérigazgatójának a helyi sajtó honlapján keresztül.

Lakossági fórum ugyan volt a Napfényfürdő és a Mars tér esetében, de ezekről úgy számoltak be az interjúalanyok, ahol kevés a tényleges deliberáció, inkább információátadás zajlik, amiben a hívott felek feladata a jóváhagyás. Ez persze nem jelenti azt, hogy teljesen figyelmen kívül hagyják a hívott résztvevők véleményét vagy érdekeit.

A vitafórumokon nincs érdemi vita, mert az idő nagy része azzal megy el, hogy a projekt írója ismerteti a dokumentumot, amelyet véleményezni kell, nem marad idő az érdemi vitára. Persze lehet hivatkozni a pályázati kényszerre és annak időbeosztására. [8]

2003–04-ben Botka összehívott egy fórumot, nagyon hangulatos volt. Elmondták mit szeretnének, mi áldásunkat adtuk. Azt mondták, hogy figyelembe veszik a kereskedők kapacitását, hogy mivel tudnak hozzájárulni a pavilonok felhúzásához. [6]

Az esettanulmányok alapján a hívott térben tehát nem történik valódi hatalomátadás. A hívott térben működők közül nagyon kevésnek van tényleges, látható befolyása a döntés végkimenetelére. A hívott teret a konszenzuskeresés helyett az állandó konszenzus jellemzi, vagyis úgy tűnik, olyan szereplőket hívnak meg, akiktől a konszenzust várják el.

A hatalom rejtett formája

Habár a hívott terekben kevés ember rendelkezik a hatalom látható formájával, több szereplő rendelkezik a hatalom rejtett formájával. Ez azt jelenti, hogy meg tudják határozni egy-egy döntés kereteit. Például: az építészek meghatározzák, hogy milyen tervek közül választhat az önkormányzat, vagy a projektmenedzser meghatározza a projekt lehetséges kimeneteleit.

Az Árkád esetében építészek rendelkeztek rejtett hatalommal, a Napfényfürdő esetében ilyen szerepet játszottak az ingatlanszakértők, akik felbecsülték az apportálandó ingatlanok értékét, a terveket készítő építészek, a projektársaság vezetője és bizonyos fokig a vízügyi szakértők.

A Mars tér esetében a rejtett hatalommal rendelkező csoportba tartoznak a Fejlesztési Iroda munkatársai, akiknek nagy szerepe volt a döntéshozatal kereteinek meghatározásában; valamint különböző állami szervek, úgy mint a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) vagy az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ). Tág értelemben természetesen több állami, nemzetközi szervezet, országos, globális társadalmi, gazdasági folyamat (például az őstermelőkkel kapcsolatos állami szabályozás, gazdasági válság stb.) is befolyással van a helyi folyamatokra, de tanulmányunkban ezekkel most nem foglalkozunk. Egyrészt nem férne bele egy tanulmány keretei közé, másrészt ennek vizsgálata más módszertant követelt volna meg (például regionális, országos szervezetek vezetőivel készített kérdőívezést, interjút).

Heti kooperációk vannak, jegyzőkönyvvel. Szemmel volt tartva az ütemterv, hogy bizonyos százaléknak el kell készülnie. Rendkívül szoros határidőkkel dolgoztunk, folyamatosan ellenőrizték a műszaki ellenőrök. A DARFÜ (Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség) nagyon segítőkész volt. [5]

Szerintem itt a világon a legnagyobb az egy főre jutó WC-k száma. ÁNTSZ-szel, a többi hatósággal rengeteg konfliktus volt, mert nagyon kemény feltételeket írtak elő. [10]

A hívott térben működő és a hatalom rejtett formájával rendelkező szereplők egyaránt a szakmaiságot hiányolták: a döntéshozóknak be kellett volna látniuk a szakértői érvek helyességét. Sokszor ezek a szereplők arról is panaszkodnak, hogy a politikai szereplők (például közgyűlés tagjai) beleszólnak az ő munkájukba.

A tulajdonképpeni közgyűlés, a központi közbeszerzés, önkormányzati szabályozások beleszóltak a dologba. Szakbizottságok is. Le kellett nyomnunk a költségeket a közgyűlés torkán. [3]

Akkor már úgy voltunk vele, hogy végig kell vinni, most vagy soha és a közgyűlést szavazásra bírni. Az akkori közgyűlés konszenzussal el is fogadta. [4]

Tehát tulajdonképpen a szakértők egyszerre végeznek tudás-előállítási és politikai tevékenységet. Tudás-előállítást, hiszen szakértői véleményeket, jelentéseket, projektjavaslatokat írnak. Politikait, hiszen ezzel befolyásolják a döntés kereteit, egyúttal pedig úgy érzik, hogy kötelességük meggyőzni a politikusokat a szakértelem igazáról.

A hatalom rejtett formájával rendelkezett a Kenderfonó tömb sarkán álló társasház egyik tulajdonosa, aki csak nagy összegért lett volna hajlandó eladni a beruházónak a lakását. Végül a beruházó nem vette meg az ingatlant és nem építette meg az együttműködési szerződésben tervezett parkot és játszóteret. Ezt a helyzetet kétféleképpen interpretálták az interjúalanyok.

Játszótér lett volna a Rigó-Baross sarkán, épületet megvették a lakók. 30 milliót akart egy szuterén lakásért. Az Árkád nem volt hajlandó. Mintha iskolákban épített volna játszó eszközöket utána az Árkád. [22]

Az Árkád építői rugalmasak voltak. 50 millió támogatást adtak parkosításra. [28]

Az Árkád építője a vállalt teljesítését sem teljesítette, nincs zöld környezet. [29]

Rejtett hatalommal egyaránt rendelkezhet a zárt, a hívott vagy a szerzett tér tagja is. Habár a rejtett hatalommal bírók általában a hívott tér szereplői, de ez nem jelenti azt, hogy minden esetben rejtett hatalommal rendelkeznek.

A hatalom szerzett tere

Laikusok, civilek részvétele a fejlesztés folyamatában szinte kizárólag szerzett térben történt, vagyis a civilek szerezték maguknak a helyet a döntéshozatalban. A szerzett tér szereplői szinte mindig konfliktusban voltak a döntéshozókkal, ugyanis ők voltak azok, akik felhívták a figyelmet a fejlesztés folyamatának vagy végeredményének hiányosságaira. A szerzett tér tevékenységei elsősorban egy-egy fejlesztés körüli érdek- és/vagy értékkonfliktus köré szerveződtek.

Az Árkád esetében ilyen volt az ipari műemlék méltó megőrzésének lehetősége, amely szemben állt a hatékonyság és a jövedelemtermelés szempontjaival. Egyik nézőpont szerint felesleges siratni a nem működő gyárat, kihasználatlan épületeket.

Kár siratni, ami fölött eljárt az idő, mert ha a régi szegedi városvezetők is ekként gondolkodtak volna, akkor ma csak alig száz polgár lézengene a Palánkon belül (Pintér, 2008).

Kihaszíratlan épület volt, műemlék. Tulajdonosok kapálóztak ellene. »Városba szorult üzem« volt. Kiharcolták, hogy ne legyen örökségvédelem alatt. [22]

A másik nézőpont szerint értékvesztés történik, ha egy épület árban nem tükröződik annak műemléki értéke és nem őrződnek meg bizonyos műemléki elemek. A civilek több eszközt is megragadtak arra, hogy kiálljanak a Kenderfonó tömb műemléki védettsége mellett.

Nyugaton, ha veszek egy védett épületet, akkor ott árfelhajtó tényező a védettsége. Nálunk igyekeznek mindenről leszedni minden védettséget, mert az nálunk árcsökkenő tényező. Ez a fajta úri réteg pusztult ki, aki ezt értékelné és az ilyeneket megakadályozná, nincs módos polgárság.[...] Hiányzik a minőség akarása. [14]

A másik Árkád körüli konfliktus a belvárosi (Árkádon kívüli) kereskedők és a döntéshozók között történt. A belvárosi kereskedők érvei szerint versenyhátrányba kerültek az Árkád miatt, ezért azt szerették volna elérni, hogy az önkormányzat csökkentse a bérleti díjakat a Belvárosban.

Az összes kereskedő szívta. [...] A Belváros teljesen tönkremegy, még az angol ruházatok is. Bankok, telefontársaságok kimennek innen. Nagy üres ingatlanok vannak a Belvárosban. [21]

A Napfényfürdővel kapcsolatban az aktív civilek több hiányosságra is felhívták a figyelmet: ilyen volt az úszóélettel kapcsolatos (sport, rekreáció, iskolai, egészségügyi) közfunkciók beszűkülése, az átlagos szegedinek túl drága belépőjegyek, a hagyományos Tisza-parti városkép elvesztése.

A közfunkció kiszorult a szolgáltatások kínálatából, teljesen átrajzolódtott a felhasználók köre. Már nem klasszikus fürdő funkciója van, hanem a célja az exkluzív vendégsereg. Nem is tudom, hová tud menni az, aki nem akar a Napfényfürdőre pénzt kiadni, Sziksóstóra talán. [8]

Korlátozott az úszólehetőség (a Napfényfürdőben), délelőtt végig iskolások vannak, délután edzések, fél 8-ig vízilabdaedzés van. [20]

Különösen nagy konfliktus bontakozott ki a közvagyon megőrzése, a zöld területek védelme és a Napfényfürdővel szomszédos Partfürdő fürdési lehetőségeinek megváltozása között. A civilek ezzel vádolták a döntéshozókat, hogy elherdálják a közvagyon, hiszen

áron alul és jogtalanul apportálják az ingatlanokat, különösen a Partfürdő területén lévő kutak gépészeti berendezését, amellyel egyes interjúalanyok véleménye szerint ellehetetlenítették a Partfürdő működését, amely korábban olcsó fürdőzési lehetőséget és természetközeli kikapcsolódást tett lehetővé. Ráadásul zöld területek szűntek meg a Tisza-part környékén.

Partfürdőhöz már nem jut gyógyvíz, nincs forgató, SZIN (Szegedi Ifjúsági Napok) alatt sem lehetett fürödni benne tavaly. Napfényfürdő monopolhelyzetbe került. [18]

Az egész projekt lényegében az önkormányzat egyik legfrekvenciáltabb helyén lévő, és ezért a legértékesebb ingatlanának versenyzetetés nélküli, tehát a vagyonrendelet megkerülésével megvalósított eladását álcázza. [30]

A civilszervezet tagjai Szeged tüdejét, a Ligetet féltik. [...] A Liget egy nagyobb karóját vagy egészét kivehetik a helyi védettség alól (Pintér, 2009a).

A Mars tér esetében olyan hiányokra hívták fel a figyelmet, mint bizonyos társadalmi csoportok kiszorulása a piac használatából (a szegényebbek, a nyugdíjasok, akik nem tudják kifizetni a megemelkedett bérleti díjakat), igazi piaci hangulat elvesztése, lecsökkent az árusításra szolgáló terület.

Elvették a Mars térről azt a jelleget, hogy az idős néni kimegy, kiviszi a néhány tojást, petrezselyemzöldjét, csirkét, eladja néhány óra alatt és a pénzből bevásárol. Vannak ilyenek, de csak a kinti részen, hátul, eldugva. [7]

Leszűkült az árusterület, 200-300 kereskedő ki lett rekesztve. [30]

A legnagyobb konfliktus a régi kereskedői pavilonok elbontása körül bontakozott ki. A tervezők érdeke a kereskedői pavilonok mielőbbi elbontása és elszállítása volt, hogy a felújítási folyamat megkezdődhessen. A pavilontulajdonosok pedig féltették a pavilonjaikat és az azáltal biztosított megélhetési lehetőségüket és tartottak attól, hogy az új, felújított piacon nem tudnak már a megemelkedett díjak miatt helyet bérelni maguknak. A pavilonokat végül az önkormányzat elbontotta, amely miatt átláthatatlan perek sokasága született. A Mars téri kereskedők nem kaptak kártérítést, de lehetőséget kaptak az új piacon különböző helyekre való licitálásra.

Nehezen áttekinthető perek sokasága született arról, hogy jogsértően kerültek elbontásra a bódék, ami egészen tettelegességig fajult. 2008 decemberében bezárták és rendőrségi biztosítással elbontották. Néhány per még most sincs lezárva. Elhúzódó csata volt. [25]

Ez egy olyan konfliktus volt, amely a zárt teret is befolyásolta: a közgyűlés tagjai között is komoly konfliktus volt belőle, sőt, egészen országos szintig (parlament) eljutott a híre (Dobó, 2009).

A szerzett tér tagjai olyan eszközöket használtak a döntéshozatal befolyásolására, mint petíció, tüntetés, polgári perek, aláírásgyűjtés, sajtótájékoztató, nyílt levél a beruházónak, vagy akár alkotmánybírósághoz, ombudsmanhoz való fordulás. Polgári engedetlenségnek (azaz erkölcsi okokra hivatkozott nyílt, bejelentett törvényszegésnek) nem találtuk nyomát.

Sokszor találtunk a szerzett térben olyan szereplőket, akik egyébként a döntéseket hozó zárt tér tagjai is, és ott látható hatalommal rendelkeznek: olyan politikusokat, akik közgyűlésben vagy más szokásos politikai csatornákon keresztül nem tudták érvényesíteni a szempontjaikat, ezért a civil részvétel felé fordultak és katalizátorként működtek közre a szervezésben.

A szerzett tér szereplői kétféle módon legitimálták a saját részvételüket. Egyrészt a folyamat igazságosságának szempontjából: hiányolták a szélesebb társadalmi részvételt és a demokratikusabb folyamatokat.

Egy évig csak a tervezésnek kellene lennie, amibe a civileket is be kellene vonni. Máshol ez így megy. [21]

Mélységesen antidemokratikusnak és a szegediek érdekeivel ellentétesnek tartja a Ligetfürdő-tranzakciót a Védegylet szegedi csoportja. (Pintér, 2009b).

Sokszor felhívták a figyelmet a részvétel előtti egyéni vagy intézményi akadályokra. Egyéni akadály például, hogy egy laikusnak nincs meg a megfelelő szakmai tudása a részvételhez. Intézményi akadály lehet, ha a folyamat nem elég világos, nem megfelelő az információáramlás a felek között.

Szinte havonta változtak a tervek azzal kapcsolatban, hogy nézzen ki a Mars tér. [1]

Nem várható el egy egyszerű Mars téri kereskedőtől, hogy a Ptk.-val a hónap alatt rohangáljon. [6]

Másrészt, az igazságossági szempont mellett szakértői érvekre hivatkoztak. A szakértői tudás háromféleképpen szolgáltat legitimáló indokot. Először is, a civilek szerint az önkormányzat nem eléggé szakmai módon járt el, vagy nem hallgatott meg minden szakértőt, akit meg kellett volna. Ilyen volt például a Napfényfürdő tervrajza vagy az egységes városi koncepció kérdése. A szerzett tér szereplői szerint a döntéshozatalnak nincs szakmai terve a város általános szervezésére vonatkozóan.

Budapesten is lehúzták a sárga földig a terveket, olyan, mintha szobafestő festené a Mona Lisát. [...] Szerintem építészeti értéke nincs, egy borzalom. [17]

Lehetne tervezni a város beosztását, nem volt szükség rögtön a piac mellett egy bevásárlóközpontra. [14]

Másodszor, ha a szerzett tér szereplői kevésnek, megalapozatlannak találták a döntéshozók szakmaiságát, gyakran kértek fel új szakértőket vélemény megfogalmazására.

Lehívtam az Országos Műemlékvédelmi hivatalt, lejött a tudományos osztály vezetője és azt mondta, hogy ilyet máshol nem látni az országban és ideiglenesen védetté nyilvánította az épületet. Aztán amikor lejárt az ideiglenes, a földmérő nem talált épített értéket, hanem csak az oldalépület falában. Hátrányos volt ez a szakértői vélemény, ellentmondott az előzőnek. [14]

Harmadszor, olyan is előfordult, hogy saját maguk képezték magukat szakértővé és jártak utána bizonyos szakmai kérdéseknek.

2005-ben a pavilonok lebontására szólított fel minket a polgármesteri hivatal, engedély nélküli építés miatt. Én kikutattam a helyzetet a földhivatalban és levéltárban. Tulajdonképpen jogilag ezek mobil szerkezetű pavilonok, amelyeknek legfeljebb csak az áthelyezését lehetett volna kérni. Természetes, hogy nem volt építési engedélyük, mert nem is kell nekik építési engedély. 2009-ben a bíróság megállapította, hogy nem lehetett a bontást kiadni. [6]

Ezzel tulajdonképpen ők is egyszerre végeztek tudás-előállítási és politikai tevékenységet. Hiszen azzal, hogy felkértek szakértőket, új szakmai véleményeket alkottak, ők is hozzájárultak a tudás-előállítás folyamatához. Ezt a szakértői véleményt használták ahhoz, hogy legitimálják a részvételüket a politikai döntéshozásban és befolyásolják annak folyamatát.

Ugyanakkor a szerzett térben végzett tevékenységekre jellemző volt a késve reagálás: a civil tevékenység tulajdonképpen a tényleges döntés meghozatala után kezdődött. Az Árkád esetében a Kenderfónóval kapcsolatos összefogás csak akkor szélesedett ki, amikor már javában bontották az épületet és a belvárosi kereskedők is csak akkor fogtak össze, amikor már az Árkád megnyitás előtt állt. A Napfényfürdő kapcsán a közvagyon elherdálása miatt akkor tüntettek, amikor már régen aláírták az együttműködési szerződést, a pavilontulajdonosok is akkor kezdtek el szervezkedni, amikor már a bontási határozatot kapták kézhez.

Jellemző a folyamatra, hogy még ígért valamit az Árkád beruházója, még arról beszéltek, hogy mit lehetne tenni a Kendergyárért, később tudtuk meg, hogy aznap már bontották az épületet. [8]

Általában jellemző volt az azonos érdekű csoportok összefogásának a hiánya. Például a belvárosi kereskedőknek és a műemléket védőknek egyaránt érdeke volt az Árkád építésének megakadályozása, mégsem léptek fel közösen. Másik példa: a Mars téri kereskedők nem szálltak be egy másik civil csoport Mars téri piac területének nagyságával kapcsolatos aláírásgyűjtésébe. Kivétel ez alól az Árkád, ahol több civil csoport is összefogott a Kenderfonó tömb műemléki védettsége érdekében.

A zárt tér és a szerzett tér szereplőinek eltérő interpretációi

A zárt tér szereplői, vagyis a döntési folyamatban hatalommal rendelkezők a hívott tér bizonyos eseményeit sikeresnek és megfelelőnek találják. Ezt azonban egy-egy konkrét eseményről állítják és nem a részvételi folyamatok egészéről.

A helyeket árverésen osztottuk ki. [...] Az első asztal 3 millióért kelt el, az utolsó 5 ezerért. Olyan, mint a világ. Mindenki örült, mindenki megtalálta a helyét. Utána még néhány napig a kereskedők cserélhettek egymás között, de csak néhány volt, aki ezt megtette. A licitbevételt a bérleti díjba visszaforgattuk. [...] A régi kereskedők közül mindenki, aki akart, kapott helyet, cserélődött körülbelül 10-15%-a a kereskedőknek négyzetméterre és darabra. [10]

Többször került elő a társadalmi részvételt gyakorlatban feleslegesnek tartó attitűd. Egyrészt, hogy a civilek inkompetensek, nem értenek azokhoz a kérdésekhez, amelyekbe bele akarnak szólni, nincs meg a szakértelmük hozzá. Másrészt, hogy a laikusok nem tudnak egyértelmű véleményt megfogalmazni, tulajdonképpen nem tudják, mit akarnak és összefogásra is képtelenek.

A kereskedők mindent támadtak, de amikor megkérdeztük őket, hogy akkor milyen akarnak, nem tudtak semmit sem mondani. [...] A kereskedők nem akarták aláírni az 1. szerződést. Ezer kereskedő, hogy legyenek egyszerre partnerek? Kiscsoportos beszélgetések voltak, lakossági fórum volt, kérdőíveztünk, leveleztünk. [10]

Nincs igény arra, hogy legyen egyeztetés, ha volna, szólnának. De én nem is látom értelmét. 88 db üzlet van, ami 88 különböző érdeket jelent. Testületileg még soha nem álltak össze. [2]

A tényleges hatalommal rendelkezők többször paternalista attitűdöket mutattak a többi érintett felé.

Intézkedtem a bódésok ügyében, hogy kapjanak valami kártalanítást, holott jogilag nem járt volna nekik. Bele is mentek volna, a többiek elfogadták volna. A polgármester a perek miatt nem ment bele, így hoppon maradtak. [10]

Rövid pórázon kell tartani a kereskedőket, hogy olyan minőség legyen, amelyért megéri. [3]

A zárt tér szereplői szerint a szerzett térben működő aktív civilek tulajdonképpen egy kisebbség, akik nem tudnak kompromisszumot kötni és szembeszállnak a közjával, akadályozzák annak létrejöttét. A többséggel ellentétben nem látják be, hogy egy-egy fejlesztés mennyi jót hozott a városnak, a helyi lakosoknak, ezért akadályozzák a folyamatot.

A kereskedők nagyobb csoportja elfogadta a változásokat, csak egy kisebb csoport, akik nem akartak belemenni. Végül a bódék áthelyezésre kerültek. [5]

Bozótharcot folytattunk a kereskedőkkel. [3]

A városnak az a dolga, hogy végigvigye a beruházást, a bódétulajdonosok pedig megszaroltak egy közpénzből zajló beruházást. [28]

A zárt tér szereplői szerint a döntéshozók arra vannak kényszerítve, hogy meggyőzzék ezt a kisebbséget arról, hogy bizonyos kompromisszumok elengedhetetlenek.

Felháborítónak tartjuk továbbá, hogy a szegedi ellenzék az eszközben nem válogatva mindent elkövet annak megakadályozására, hogy Szegeden felépülhessen Európa egyik legmodernebb és legszebb fürdőkomplexuma.⁸

A bódétulajdonosokról objektívnek lenni nehéz. Politikai érdekek miatt 12 kereskedő pereskedni kezdett, de csak egynek volt tulajdonában a terület, a többinek csak területhasználati joga volt. Érzelmi alapon értem őket, de hát ezt meg kell érteni, hogy kell a fejlesztés. [27]

Egy régi épületnek van-e rentábilis funkciója? Egyetem, könyvtár? Közösségi funkció lehetne, de ha minden közösségi funkció, közép-hosszú távon az nem fenntartható. Számomra elfogadható kompromisszum született. [28]

⁸ Polgármesteri Kabinet sajtóközleménye, 2009. március 20.

A szerzett tér szereplői tehetetlennek érzik magukat a döntéshozókkal szemben. Számukra úgy tűnik, hogy a városvezetést egyáltalán nem tudják befolyásolni.

A politikusoknak a vállalkozó ellenfél. A kamara vezetője sem áll szóba kisvállalkozásokkal. Nem hallgatják meg egymást a felek. A közemberek szempontjai, érdekei nem jutnak fel a nagyemberekhez. [12]

Ha az önkormányzat előtt tüntettek az volt a baj, IKV-nak írtunk az volt a baj. [...] Kinevették minket. [13]

Az önkormányzat erőpozícióból dolgozott. [1]

Nem nagyon lehet beszélni a piacvezetéssel, mert mindenre van kifogás. Egyszer a piacvezetéssel, az Agrárkamarával és 20-25 kistermelővel összeültünk, de nem volt semmi haszna. [7]

Nem látszott, hogyan forogtak be az aláírásgyűjtésből keletkezett dokumentumok. Csak nyomtak rá egy „átvettem” bélyegzőt, de aztán betették a fiókba, nem volt rá reakció, visszacsatolás. [8]

Gyakran előfordult, hogy a szerzett tér szereplői morális alapon kérdőjelezték meg a városvezetők döntéseit, vagyis szerintük a városvezetés nem csak szakmaiatlan, hanem immorális döntéseket is hozott. Ide tartoznak olyan vádak, mint: manipuláció, jogszabályok megszegése, pénzhajhászás, vagy a nagytőke kiszolgálása.

Az Árkád cége úgy kezdte, hogy a helyi sajtóhoz ment és megkérdezte miben segíthet. Aztán támogatta a röplabdacsapatot, amiben hogy-hogynem a főszerkesztő felesége játszott. Egy újságíró ismerősöm mondta, hogy mi nem írhatunk rosszat az Árkádról. [14]

Mielőtt meglelt volna a műemlékvédelmi megállapodás, gyorsan lebontották. A főépítésznek, vagy kinek, meg kellett volna kérdőjelezni ezt a dolgot. De a kapitalista törtetés érvényesült. [21]

A megküldött egyeztetési tervanyag szakmai szempontból erősen kifogásolható és a hatályos jogszabályokba ütköző elemeket egyaránt tartalmaz.⁹

Teljes koncepciótlanság, ha jön valaki egy kis pénzzel, feküdjünk le neki. [17]

A szerzett tér szereplői szerint (de esetenként még a hívott hatalommal bírók szerint is) a döntéshozók nem hallgatnak eléggé a szakmai érvekre, egyszerűen figyelmen kívül hagynak bizonyos szakértői

⁹ Csongrád megyei Építész Kamara, Egyeztetési dokumentáció, 2008.

véleményeket, vagy szakértői vélemény nélkül hoznak politikai döntéseket.

Árkád tönkretette a Belvárost. Fel kellett volna kérni a szakmát, hogy mondjon erről véleményt. [21]

Szakmai indokokra nem volt ráhallgatás. Látszategyeztetési folyamat folyt, nem vették komolyan. [...] A szakma megtette, amit lehetett. [17]

Nem készült olyan hatástanulmány, amely környezeti és társadalmi szempontból értékelte volna a Mars teret, például azt, hogy ugyan a Mars tér nagyon szennyezi a Belvárost. [8]

Következtetések, összefoglalás

Tanulmányunkban három helyi fejlesztési projekttel kapcsolatos döntéshozatal jellemzőit és a különböző hatalommal rendelkező szereplők perspektíváit térképeztük fel. Eredményeinket az 1. táblázatban foglaljuk össze, amely a hatalom zárt, hívott és szerzett terei szerint rendezi a döntéshozatal és tudás-előállítás szereplőit.

	Árkád	Napfényfürdő	Mars tér
Zárt	Közgyűlés döntései, beruházó döntései, beruházó PR akciói.	Közgyűlés döntései, beruházó döntései, beruházó PR akciói.	Közgyűlés döntései, a működtető Kft. igazgatója, NFÜ, DARFÜ, ÁNTSZ.
Hívott	Tervezők, kivitelezők, beruházó kapcsolattartása a Városvédő Egyesülettel, helyi sajtó.	Ingatlanszakértők, építésszek, vízügyi szakértők.	Fejlesztési Iroda munkatársai, tervezők, kereskedőkkel folytatott egyeztetések.
Szerzett	Civil összefogás a Kenderfonóért, belvárosi kereskedők petíciója.	Védegylet aláírásgyűjtése, civil feljelentés, Ligetfürdő Civil Munkacsoport sajtótájékoztatói, Szegedi Civil Fórum tevékenysége.	Mars téri pavilonokkal kapcsolatos polgári perek, Védegylet aláírásgyűjtése.

1. táblázat: A hatalom zárt, hívott és szerzett terei a vizsgált esetek kapcsán (saját szerkesztés)

A következőket találtuk. A legfontosabb döntéseket egy szűk csoport hozta zárt térben. Ebbe a térbe leginkább szakértők kaptak meghívást. A szakértők bevonása azonban nem jelentett számukra tényleges hatalomgyakorlást, szerepük a legtöbb esetben kimerült a problémamegoldásban, kivitelezésben. Vagyis a szakértők nem voltak döntési helyzetben, csak egy jól körvonalazott problémára kellett megtalálniuk a megfelelő technológiai megoldást. Egy példával élve:

a szakértők feladata volt, hogy megoldják a Tisza-parton fekvő Napfényfürdő árvízvédelmét, de nem dönthettek arról, hogy hol épüljön fel a fürdő. A tőlük elvárt feladat tehát a tudás-előállítás és nem a döntéshozás volt. Néhány szakértő rejtett módon befolyásolta a döntéshozatal kereteit azáltal, hogy meghatározta, mi az, ami kivitelezhető és megoldható a gyakorlatban. Konszenzuskeresési folyamatok tehát nem folytak a hívott térben, sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy olyan szereplők kaptak meghívást, akik eleve azonos érdekekkel, értékekkel rendelkeztek, és könnyű volt a konszenzust fenntartani.

A zárt és a hívott téren kívüli érintettekkel való kapcsolattartás általában kimerült az információnyújtásban. Habár több esetben is volt egyeztetési folyamat, lakossági fórum, a laikus résztvevők úgy számoltak be ezekről, mint kevés eredményt hozó eseményekről.

A civilek általában szereztek maguknak a teret a döntéshozatal folyamatában. Résztételüket vagy a demokrácia és részvétel önértékeire, vagy a rendelkezésükre álló tudás hasznosságára hivatkozva legitimálták. Ők voltak azok, akik felhívták a figyelmet a társadalmi részvétel előtt álló akadályokra és egy-egy fejlesztési projekt hiányosságaira, problémáira. Ezért ez a tér tulajdonképpen a konfliktusok köré szerveződött.

A zárt, a hívott és a szerzett tér szereplői között sok volt az átfedés. Sokféle oka lehet annak, hogy a döntéshozatal során kinek van nagyobb vagy kisebb hatalma. Például a döntést hozó zárt csoport egy tagja érezheti úgy, hogy nem vették eléggé figyelembe a véleményét, ezért teret szerez magának más csatornákon keresztül, vagy bizonyos szakértők meghívást kapnak, más szakértők pedig a szerzett térbe szorulnak.

A zárt tér – és valamennyire a hívott tér – szereplői kétféleképpen interpretálták a szerzett tér szereplőit: a szerzett tér szereplői vagy inkompetensek a témához, vagy kompetensek, csak kompromisszumra képtelenek. Azok a civil szervezetek, akikkel konfliktusuk van, azt a kisebbséget jelentik, akik nem hajlandók belátni a többség által már elfogadott szempontokat és érdekeket, ezért akadályozzák a fejlődést. A zárt tér szereplői szerint a szerzett tér szereplői nem tudnak összefogni, egységes véleményt megfogalmazni. Ezért a nagyobb hatalommal bírók gyakran paternalista attitűdökkel fordulnak a szerzett tér szereplői és/vagy lakosság felé, mint akiket szigorúan vezetni kell, és/vagy akikkel szemben játékonyságot kell gyakorolni.

A szerzett tér szereplőinek interpretációja szerint ők tehetetlenek a döntéshozókkal szemben, nem tudnak befolyást gyakorolni rájuk, még akkor sem, ha szakértői érveket állítanak szembe a döntéshozók érveivel. A szerzett tér szereplői többször vádolják immorális viselkedéssel a zárt tér szereplőit.

A mindhárom tér szereplői számára legitimációs alap a szakértelem. A zárt tér és a szerzett tér szereplői egyaránt azzal vádolják a másikat, hogy nem vették eléggé figyelembe a szakértői érveket. A fejlesztési folyamatban sokszor egymásnak teljesen ellentmondó szakértői véleményekkel találkozunk, amelyek közül mind a zárt tér, mind a szerzett tér szereplői szelektíven válogatnak. Az, hogy melyik szakértői vélemény számít helyesnek, a politikai színtéren dől el. A szakértői tudással rendelkezők sokszor nemcsak tudás-előállítási tevékenységet végeztek, hanem politikait is, ugyanis rejtett módon befolyásolni tudták a döntéshozatal kereteit. Hasonlóan, a civil szervezetek sokszor nemcsak a döntéshozatalt akarták befolyásolni, hanem tudás-előállítást is végrehajtottak azáltal, hogy új szakértőket kértek fel vagy maguk jártak utána, szereztek szakértelmet egy-egy témában.

Úgy tűnt számunkra, hogy a szereplők tisztában vannak a tudás-előállítás és a politikai színtér összemosódásával, a szakértői vélemények sokszor átpolitizált szerepével, ugyanakkor mégis azt várták el a másikkal szemben, hogy objektívként fogadjon el egy-egy szakértői véleményt. A gyakorlatban tehát valóban nem válik ketté a szakértői és a politikai színtér, ugyanakkor úgy tűnik, a szereplők mégis ezt várják el a folyamattól és egymástól. Ez azt jelenti, hogy a viták kinyilvánított és valós síkja sokszor nem esik egybe, a valódi párbeszéd feltételei nem adóttak. Mindez alapvetően befolyásolhatja a helyi fejlesztési projektek megfelelőségét és a szereplők által választott befolyásolási stratégiák sikerességét is.

A projektek megfelelősége kapcsán a szakértői és politikai színtér szétválaszthatóságába vetett hit gátolja a szándékokkal és előfeltevésekkel, a résztvevők hitelességével és az eredmény működőképességével kapcsolatos viták lefolytatását. Így potenciálisan értékes szempontok sokasága sikkadhat el a tervezés és megvalósítás során. Ez persze még mindig nem zárja ki azt, hogy a projekt eredménye akár a lakosok többsége számára ne volna elfogadható. Inkább arról van szó, hogy gátolja a kölcsönösen előnyös megoldások megtalálását; a tervek olyan módosítását, amelyek kiszélesíthetnék az elégedettek körét. A projektekkel kapcsolatos alternatív nézőpontok ütközése ott is hatalmi kérdéssé válik, ahol lehetőség volna konszenzuskereső folyamatokra.

A szakértői és a politikai színtér szétválaszthatóságába vetett hit a szereplők befolyásolási stratégiáira is jelentős hatást gyakorol. Egyik oldalról a zárt tér szereplői könnyen átjárhatnak a két színtér között, az éppen megfelelő kizárási stratégiát választva. Azaz a szakmai érvként kommunikált befolyásolási kísérletet politikai indokkal, míg a politikai érvként kommunikált befolyásolási érveket szakmai

indokkal hitelteleníthetik. Másik oldalról a szereplők féloldalas stratégiákat választanak maguknak. A szakmai érvekre fókuszálva befolyásolási stratégiájukból kimaradhatnak a politikai érdekérvényesítési eszközök, politikai akciókba kezdve viszont elmaradhatnak azok az elemek, amelyek a szakértőkkel folytatott gyümölcsöző vitákat tennék lehetővé.

Eredményeink arra is lehetőséget adnak, hogy röviden reflektáljunk a hatalomkockára mint elemzési keretre. Mint minden elemzési keret, a hatalomkocka is szükségszerűen leegyszerűsítő, és bizonyos implicit normatív előfeltevésekre épít. Eseteink megmutatták, hogy olyan további dimenziók vizsgálata, mint hogy a szereplők a befolyásolás/kizárás szakértői vagy politikai legitimitásukra hivatkoznak-e; illetve az, hogy a konszenzus vagy a konfliktus-e az adott tér fő hajtóereje, jelentősen gazdagíthatja a döntéshozatali folyamatok megértését. Az is világos, hogy a szereplők változatos hatalmi viszonyok részesei, így tevékenységük, észlelésük nem mindig illeszkedik jól a hatalomkocka által kínált kategóriákhoz. Ezzel együtt úgy véljük, hogy a hatalom tereinek, formáinak és szintjeinek együttes figyelembevétele lehetővé teszi, hogy a helyi fejlesztési esetekről meglehetősen komplex képet kapjunk, és képes ráirányítani a figyelmet a befolyásolási lehetőség összetettségére, valamint inspirációt ad további relevánsnak tűnő dimenziók felismerésére és vizsgálatára.

HIVATKOZÁSOK

Arnstein, S. R. (1969): *A Ladder of Citizen Participation*. Journal of American Planning Association 35(4), 216–224.

Avelino, F.–Wittmayer, J. M. (2016): *Shifting power relations in sustainability transitions: a multi-actor perspective*. Journal of Environmental Policy & Planning 18 (5), 628–649.

Bajmócy Z.–Gébert J. (2014): *Arguments for Deliberative Participation in Local Economic Development*. Acta Oeconomica 64 (3), 313–334.

Bajmócy Z.–Gébert J.–Málovics G.–Juhász J.–Méreiné Berki B.–Elekes–Z.–Páli-Dombi J. (2017): *Részvétel vagy kizárás? A hazai városfejlesztés értékelése a folyamatok aspektusából*. In: Bajmócy Z.–Gébert J.–Málovics G. (szerk.): *Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján*. JATEPress, Szeged, 97–134.

Besson, S.–Martí, J. L. (szerk.) (2006): *Deliberative Democracy and its Discontents*. Ashgate Publishing, Hampshire

Boogers, M. (2014): *Pulling the Strings: An Analysis of Informal Local Power Structures in Three Dutch Cities*. *Local Government Studies* 40 (3), 339–355.

Bowen, G. A. (2009): *Document Analysis as a Qualitative Research Method*. *Qualitative Research Journal* 9 (2), 27–40.

Callon, M.–Lascoumes, P.–Barthe, Y. (2011): *Acting in an uncertain world. An essay on technical democracy*. The MIT Press, Cambridge, MA–London, UK

Cohen, J. L.–Arato, A. (1994): *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, New Baskerville

Crocker, D. A. (2007): *Deliberative Participation in Local Development*. *Journal of Human Development and Capabilities* 8 (3), 431–455.

Csanádi G.–Csizmady A.–Kőszeghy L. (2010): *Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban*. *Tér és Társadalom* 24 (1), 15–36.

Dobó C. (2009): *A Parlamentben a Mars téri bontás ügye*. <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/12/a-parlamentben-a-mars-teri-bontas-ugye.html>

Dryzek, J. S. (2000): *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, Oxford–New York

Elias, N.–Scotson, J. L. (1994): *The Established and the Outsiders*. SAGE Publications Ltd., London, Thousand Oaks, New Delhi

Epstein, S. (1995): *The construction of lay expertise: AIDS activism and the forging of credibility in the reform of clinical trials*. *Science, Technology, & Human Values* 20 (4), 408–437.

Foucault, M. (1982): *The subject and power*. In: H. L. Dreyfus–P. Rabinous (szerk.): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Harvester Press, Chicago, IL, 208–227.

Földi Z. (2009): *A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában. Európai és hazai tapasztalatok*. *Tér és Társadalom* 23 (3), 27–43.

Freeman, R. E. (1984): *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman, Boston

Friedman, J. (1998): *Planning theory revisited*. *European Planning Studies* 6 (3), 245–253.

Funtowitz, S. O.–Ravetz, J. R. (1993): *Science for the post-normal age*. *Futures* 25 (7), 739–755.

- Gaventa, J. (2006): *Finding the spaces for change: a power analysis*. IDS Bulletin 37 (6), 23–33.
- Gébert J. (2015): *Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
- Habermas, J. (1987): *Moral Consciousness and Communicative Action*. Beacon Press, Boston
- Hayward, C. R. (2003): *De-Facing Power*. Cambridge University Press, Cambridge
- Healy, P. (2003): *Collaborative planning in perspective*. Planning Theory 2 (2), 101–123.
- Innes, J. E. (2004): *Consensus building: clarification for the critics*. Planning Theory 3 (1), 5–20.
- Kiss G. (2014): *Why Should the Public Participate in Environmental Decision-Making? Theoretical arguments for Public Participation*. Periodica Polytechnica 22 (1), 13–20.
- Latour, B. (1993): *We have never been modern*. Harvard University Press. Cambridge, MA
- Latour, B. (2005): *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford, New York
- Lilleker, D. G. (2003): *Interviewing the Political Elite: Navigating a Potential Minefield*. Politics 23 (3), 207–214.
- Maier, K. (2001): *Citizen Participation in Planning: Climbing a Ladder?* European Planning Studies 9 (6), 707–719.
- Málovics Gy.–Juhász J.–Méreiné Berki B.–Tóth J. (2017): *Kinek a részvétele? Mélyszegény társadalmi csoportok valós részvételi lehetősége a helyi fejlesztési döntésekben*. In: Bajmócy Z.–Gébert J.–Málovics Gy. (szerk.): *Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján*. JATEPress, Szeged, 161–188.
- Mihók B.–Kiss G.–Kovács E.–Margóczy K.–Fabók V.–Kalóczkai Á. (2016): *Ki mondja meg, mi a fontos? – Részvétel és természetvédelem*. Természetvédelmi Közlemények 22, 131–154.
- Pintér L. (2008): *Eltűnő emlékeink – a kendergyárak*. <http://szegedma.hu/hir/szeged/2008/07/eltuno-emlekeink-%E2%80%93-a-kendergyarak.html>
- Pintér L. (2009a): *Fürdőügy: a civilek szerint 200 millióval alábecsülték a kutakat*. <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/09/furdougy-a-civilek-szerint-200-millioval-alabecsultek-a-kutakat.html>

Pintér L. (2009b): *Védegylet: Fürdőügyben átverték a szegedieket.* <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/06/vedegylet-furdougyben-atverték-a-szegedieket.html>

Ravetz J. (2004): *The post-normal science of precaution.* *Futures* 36, 347–357. magyarul: *Az elővigyázatosság posztnormál tudománya.* *Kovács* 19 (1–4), 2015, 3–18.

Reisinger A. (2010): *Társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában – különös tekintettel a civil/non-profit szervezetek szerepére.* Széchenyi István Egyetem, Győr

Reisinger A. (2012): *A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon. Fókuszban a civil/non-profit szervezetek.* *Civil Szemle* 9 (1), 23–44.

Sen, A. K. (1999): *The Possibility of Social Choice.* *American Economic Review* 89 (3), 349–378.

Szántó R. (2008): *Környezeti konfliktusok Magyarországon. A hulladék akkumulátor feldolgozók esete.* *Kovács* 12 (1–2), 47–70.

Szirmai V.–Szépvölgyi, Á. (2007): *Társadalmi részvétel szereplői.* In. Rechnitzer J. (szerk.): *Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben.* Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 89–104.